

УДК 94(477.86):352.07“1960/1970”
DOI 10.69550/3041-1467.4.310364

Олег МАЛЯРЧУК

доктор історичних наук, професор, професор кафедри суспільних наук, Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу, вул. Карпатська, 15, м. Івано-Франківськ, Україна, індекс 76019 (oleg.malyarchuk@gmail.com)

ORCID: 0000-0002-3019-9028
Researcher ID: АНА-8220-2022
Scopus ID: 58713150300

Богдан ГРИВНАК

кандидат філософських наук, доцент кафедри суспільних наук, Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу, вул. Карпатська, 15, м. Івано-Франківськ, Україна, індекс 76019 (gryvnaк2906@gmail.com)

ORCID: 0000-0002-4593-3862
Researcher ID: GCB-2039-2022

Михайло ПАЛАГНЮК

кандидат філософських наук, доцент кафедри суспільних наук, Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу, вул. Карпатська, 15, м. Івано-Франківськ, Україна, індекс 76019 (palahniuk@nung.edu.ua)

ORCID: 0000-0002-2512-075X
Researcher ID: DKN-4469-2022

Oleh MALIARCHUK

PhD hab. (History), Full Professor, Department of Social Sciences, Ivano-Frankivsk National Technical University of Oil and Gas, 15 Karpats'ka Street, Ivano-Frankivsk, Ukraine, postal code 76019 (oleg.malyarchuk@gmail.com)

Bohdan HRYVNAK

Ph. D. (Philosophy), Associate Professor, Department of Social Sciences, Ivano-Frankivsk National Technical University of Oil and Gas, 15 Karpats'ka Street, Ivano-Frankivsk, Ukraine, postal code 76019 (gryvnaк2906@gmail.com)

Mykhailo PALAHNIUK

Ph. D. (Philosophy), Associate Professor, Department of Social Sciences, Ivano-Frankivsk National Technical University of Oil and Gas, 15 Karpats'ka Street, Ivano-Frankivsk, Ukraine, postal code 76019 (mykhailo.palahniuk@nung.edu.ua)

Бібліографічний опис статті: Малярчук, О., Гривнак, Б., Палагнюк, М. (2024). Самодіяльні громадські організації Івано-Франківської області Української РСР (1960 – 1970). *Axis Europae*, 4, 50–62. doi: 10.69550/3041-1467.4.310364

To cite this article: Maliarchuk, O., Hryvnaк, B., & Palahviuk, M. (2024). Samodiialni hromadski orhanizatsii Ivano-Frankivskoi oblasti Ukrainiskoi RSR (1960 – 1970) [Self-Activating Public Organizations in the Ivano-Frankivsk Region of the Ukrainian SSR (1960 – 1970)]. *Axis Europae*, 4, 50–62. doi: 10.69550/3041-1467.4.310364 [in Ukrainian].

САМОДІЯЛЬНІ ГРОМАДСЬКІ ОРГАНІЗАЦІЇ ІВАНО-ФРАНКІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ УКРАЇНСЬКОЇ РСР (1960 – 1970)

Анотація. *Мета дослідження* – на основі архівних матеріалів і літератури охарактеризувати механізм створення та роботу самодіяльних громадських організацій радянської тоталітарної системи часів так званого “розвинутого соціалізму”, напрацьований досвід на прикладі Івано-Франківської області західного регіону Української РСР. **Методологія дослідження** ґрунтується на принципах історизму, об’єктивності, системності. При проведенні дослідження застосовувались загальнонаукові (аналіз і синтез, абстрагування) та конкретні наукові методи. **Наукова новизна** полягає у тому, що на основі вивчення офіційних інформацій райвиконкомів, розпоряджень Івано-Франківського облвиконкому розкрито функціонування низової ланки радянських органів через роботу самодіяльних громадських організацій, які були невід’ємною складовою політичної системи та здійснювали “радянське будівництво” на місцях і формували “фасад демократії”. **Висновки.** Життя усіх громадян в СРСР перебувало під тотальним ідеологічним та правоохоронним контролем. Керівництво країни проявляло неабияку винахідливість у справі виховання громадян на радянських цінностях та залучення місцевого активу під керівництвом комуністичної партії, радянського уряду до сільської, селищної, міської, районної, обласної управлінської ланки. Право керувати на місцях надавалося тільки членам партії та перевіреним особам. Розгалужена мережа самодіяльних громадських організацій охоплювала активістів за місцем проживання, навчання, у кожному трудовому колективі та дублювала і контролювала як органи тогочасного низової управлінської ланки, так й повсякденне життя громадян. Ухилитися від нагляду і так званої “суспільно корисної праці” було практично нереально. Самодіяльні громадські товариства створювалися й функціонували за принципом “демократичного централізму”, тобто жорсткої підпорядкованості комуністичній партії і політиці в СРСР.

Ключові слова: радянська влада, самодіяльні громадські організації, сільські, селищні, міські Ради депутатів трудящих, Івано-Франківська область.

SELF-ACTIVATING PUBLIC ORGANIZATIONS IN THE IVANO-FRANKIVSK REGION OF THE UKRAINIAN SSR (1960 – 1970)

Abstract. *The purpose of the study* is to characterize the mechanisms behind the creation and operation of independent public organizations within the Soviet totalitarian system during the era of “advanced socialism”. This analysis is based on archival materials and literature, drawing on the experiences observed in the Ivano-Frankivsk region of the Ukrainian SSR. **The research methodology** is based on the principles of historicism, objectivity, and systematicity. In conducting the research, both general scientific methods (analysis and synthesis, abstraction) and specific scientific methods were used. **The scientific novelty** of this study lies in its examination of official information from district executive committees and orders from the Ivano-Frankivsk regional executive committee. Through this

analysis, the functioning of grassroots Soviet bodies is revealed via the activities of amateur public organizations. These organizations, integral to the political system, executed “Soviet construction” at the local level and formed the “facade of democracy”. **Conclusions.** The lives of all citizens in the USSR were under total ideological and law enforcement control. The country’s leadership demonstrated considerable ingenuity in instilling Soviet values in citizens and mobilizing local resources under the leadership of the Communist Party and the Soviet government at rural, township, city, district, and regional levels. The right to manage at the local level was granted exclusively to party members and verified individuals. An extensive network of amateur public organizations involved activists in their places of residence, study, and workplaces, duplicating and controlling both grassroots management bodies and the everyday lives of citizens. It was practically impossible to evade supervision and the so-called “community service”. Self-active public associations were created and operated according to the principle of “democratic centralism”, which meant strict subordination to the Communist Party and adherence to Soviet policies.

Key words: Soviet government, self-employed public organizations, village, settlement, city Councils of Workers’ Deputies, Ivano-Frankivsk region.

Постановка проблеми. Громадські товариства і об’єднання вважалися складовою частиною політичної системи Союзу Радянських Соціалістичних Республік (СРСР). Вони проголошувалися радянською владою добровільними самодіяльними громадськими організаціями, які утворювалися та діяли на основі законних інтересів і прав їхніх членів. Законодавчо вони мали право брати участь у формуванні виборчих комісій по виборах до Рад, висувати кандидатів в депутати Рад депутатів трудящих, вводити своїх представників до складу колегіальних органів державного управління і т. д. Самодіяльні громадські організації в Українській Радянській Соціалістичній Республіці (УРСР) створювалися і діяли під безпосереднім керівництвом комуністичної партії та радянського уряду. Усі попередні політичні партії, громадські організації та кооперативні спілки були заборонені. Поняття “самодіяльні” не відповідало реальному волевиявленню громадян. В умовах тотального державного контролю усіх сфер життя в СРСР це використовувалося як умовний термін та виступало ілюзією демократії. Членство в товариствах формально було добровільним, але нерідко мало примусовий характер.

Таблиця 1.

Перелік самодіяльних громадських організацій при Радах та їх виконкомах Коломийського району Івано-Франківської області станом на 1 квітня 1966 р.

№ п/п	Найменування організації	К-сть	Залучення до роботи громадян
1.	Добровільні народні дружини: у т. ч. громадські уповноважені по паспортному режиму	50 3	1265 61
2.	Товариські суди	74	392
3.	Ради по керівництву товарицькими судами	1	7
4.	Сільські громадські комітети	34	204
5.	Квартальні комітети	7	39
6.	Батьківські комітети при школах	73	619
7.	Жіночі ради	42	474

8.	Громадські ради при медичних закладах	3	24
9.	Санітарні пости	256	1033
10.	Санітарні дружини	30	690
11.	Громадські ради при клубах	69	430
12.	Громадські ради при бібліотеках	64	370
13.	Громадські ради при райміськвідділах	2	20
14.	Крамничні комісії	214	642
15.	Столові комісії	37	111
16.	Громадські комісії по контролю торгових організацій	10	60
17.	Добровільні пожежні дружини на промислових підприємствах і організаціях	39	599
18.	Юнацькі добровільні пожежні дружини при школах	23	394
19.	Комісії по боротьбі з тунеядцями	44	220
20.	Комісія громадського контролю за фінансово-господарською діяльністю	1	15
21.	Культурно-побутова комісії при сільських споживчих товариствах	8	40
22.	Комісія в справах неповнолітніх	1	9
23.	Громадські комісії сприяння по контролю за додержанням законодавства про культури, впровадження нових обрядів і народних свят	45	291
24.	Адміністративні комісії	1	7
25.	Спостережні комісії	1	9
26.	Товариства по охороні природи	1	59
27.	Ради громадських автоінспекторів	1	25
28.	Позаштатні автоінспектори	44	434
29.	Громадські ради на колгоспних ринках	2	14
30.	Позаштатні інспектори районних відділів	1	15
31.	Нештатні інструктори райвиконкому	1	15
	Всього:	1182	8560

Джерело: ДАІФО. Ф. Р-295. Оп. 5. Спр. 2926. Арк. 82–85.

За приблизними підрахунками, на території 12 районів Івано-Франківської області та двох міст діяло приблизно 15 тис. первинних осередків громадських самодіяльних організацій, які охоплювали 120–130 тис. членів (10–15 % мешканців). Це більше трьох десятків радянських самодіяльних громадських організацій, які часто дублювали та контролювали як органи низової управлінської ланки, так і одна одну та повсякденне життя громадян. Вони охоплювали весь спектр життя тогочасного суспільства. До вказаних у таблиці необхідно додати й такі самодіяльні організації в галузі взаємодопомоги та соціальної допомоги, як “Ради соціального забезпечення при колгоспах”, “Райради соціального забезпечення колгоспників” у межах 20–30 у кожному районів з чисельністю 200–300 членів, “Відомчі суди” та ін.

Крім вказаних добровільних товариств, що діяли в УРСР, були: професійні спілки, кооперативи, організації молоді, жінок, союзи, товариства (наукові,

інженерно-технічні, оборонні, спортивні, культурно-просвітні), творчі об'єднання в галузі мистецтва і літератури. До радянської політичної системи не були включені релігійні об'єднання громадян.

Мета дослідження – на основі архівних матеріалів і літератури охарактеризувати механізм створення та роботу самодіяльних громадських організацій радянської тоталітарної системи часів так званого “розвинутого соціалізму”, напрацьований досвід на прикладі Івано-Франківської області західного регіону Української РСР.

Огляд історіографії. У статтях “Витоки народного Руху України – Івано-Франківське обласне культурно-наукове товариство “Рух” (Maliarchuk & Kogut, 2020), “Співпраця громадських організацій з органами місцевого самоврядування та державної влади у 1988 – 2021 рр. (на прикладі західного регіону України)” (Maliarchuk & Kogut, 2021) висвітлено наслідки уніфікації суспільного життя за радянським зразком у західному регіоні УРСР, де вони були слабшими, ніж в інших областях республіки. Ментальність західних українців відрізнялася загостреним почуттям національної самосвідомості.

У статті “Російсько-радянська кадрова експансія на західних землях України (1944 – 1964)” (Малярчук, 2022) виокремлено особливості здійснення кадрової політики, ідеологічне забезпечення, структурну перебудову господарського механізму, його ефективність, соціально-побутові умови життя населення західного регіону УРСР. 2023 р. до наукового обігу введено друге, перероблене і доповнене видання монографії О. Малярчука “Соціально-економічні процеси в західному регіоні Української РСР (1964 – 1991)” (Малярчук, 2023). У праці проаналізовано мережу народних університетів, бібліотек, клубів, театрів, самодіяльних громадських організацій, які ідеологічно впливали на населення західних областей УРСР і нав'язували радянський спосіб життя та світогляд.

Виклад основного матеріалу. У стилі командно-адміністративної системи на першому місці був тотальний контроль за життям своїх громадян. На допомогу правоохоронним органам були спрямовані зусилля добровільних народних дружин (ДНД). Їх використовували передовсім для профілактичної та попереджувальної роботи, а також для охорони громадського порядку, державної, громадської та особистої власності громадян. Робота дружин проводилася “на громадських засадах” під керівництвом партійних органів, міських, селищних, сільських Рад і штабів у селах, які підпорядковувалися районному штабу ДНД. Для організації роботи і підняття рівня ДНД працівники райвідділу міліції проводили загальні збори дружинників, обрання командирів, інструктажі, заняття. В усіх населених пунктах дружинники здійснювали рейди, обхід, патрулювання, перевірки сторожової охорони. Як профілактичну і попереджувальну роботу дружинники проводили серед населення бесіди, розміщували замітки в сатиричних газетах колгоспів та організацій.

Довідка “Про роботу добровільних народних дружин і позаштатних уповноважених міліції Коломийського району за 11 місяців 1966 року” інформує, що “у районі було створено і працювало 64 добровільні народні дружини, які нараховували у своїх рядах 1287 членів. Із них членів КППС (Комуністична партія радянського союзу) – 452, членів ВЛКСМ (Всесоюзна ленінська комуністична спілка молоді) – 182, жінок – 73. Протягом року дружинники при здійсненні охорони громадського порядку та боротьбі з правопорушниками провели таку роботу: попереджено правопорушень – 3, затримано злочинців – 4, припинено хуліганство – 33, виявлено злочинів – 8, затримано за хуліганство – 16 осіб, затримано за порушення громадського порядку

– 27 осіб, затримано за крадіжку колгоспного майна – 34 особи, попереджено крадіжки колгоспного майна – 21, виявлено вогнища самогоноваріння – 16, затримано за інші порушення – 22 особи” (ДАІФО. Ф. Р–295. Оп. 5. Спр. 2926. Арк. 95–96).

Коломийським райвідділом міліції було підібрано 26 нештатних дільничних уповноважених для боротьби зі злочинністю та право порушеннями. Так, протягом 1966 р. ними від вернено 18 злочинів, розкрито 2 злочини, затримано 2 злочинців, притягнуто 20 осіб за дрібне хуліганство, 7 за порушення громадського порядку й т. д. Крім того, вони проводили серед населення бесіди, брали участь в розгляді скарг громадян, перевірки паспортного режиму, оформленні документів і т. д. (ДАІФО. Ф. Р–295. Оп. 5. Спр. 2926. Арк. 97–98).

На другому місці в своєрідній ієрархії цінностей тоталітарної системи розташовувалися товариські й відомчі суди. Станом на 1 січня 1966 р. в Івано-Франківській області діяло 1074 товариські й 582 відомчі суди. Товариські суди у розрізі районів: Богородчанський – 71, Галицький – 88, Городенківський – 82, Долинський – 91, Калуський – 106, Коломийський – 73, Косівський – 74, Надвірнянський – 74, Рогатинський – 54, Рожнятівський – 44, Снятинський – 55, Тлумацький – 58, м. Івано-Франківськ – 135, м. Коломия – 69. Відомчі: Богородчанський – 61, Галицький – 50, Городенківський – 48, Долинський – 55, Калуський – 49, Коломийський – 61, Косівський – 49, Надвірнянський – 38, Рогатинський – 42, Рожнятівський – 33, Снятинський – 29, Тлумацький – 51, м. Івано-Франківськ – 9, м. Коломия – 7. Всього – 1656 (ДАІФО. Ф. Р–295. Оп. 5. Спр. 2926. Арк. 53).

Із довідки “Про роботу товариських судів Коломийського району за 11 місяців 1966 року” можна почерпнути інформацію, що “протягом року на території району працювало 75 товариських судів, з них на підприємствах – 3, радгоспах – 1, установах – 4, колгоспах – 4, сільрадах – 63. За 11 місяців народними судьями разом з прокурорами і адвокатами проведено перевірку роботи всіх товариських судів та надано практичну допомогу на місцях. При проведенні перевірок були виявлені недоліки в роботі, приймалися заходи щодо їх ліквідації. Чотири товариські суди були заслухані на засіданнях райвиконкому. Прийняті рішення направлялись у сільські Ради для покращення їх роботи на місцях. Після проведених заходів робота відповідних товариських судів значно покращилася. Протягом року проводилося три районні та два кушові одноденні семінари голів товариських судів і їх заступників. У товариські суди за 11 місяців поступило 419 справ, із них розглянуто 405. Справи поступали: від прокуратури і міліції – 74, нарсуду – 53, сільвиконкомів – 24, колгоспів і організацій – 68, приватних громадян – 178, по ініціативі товариських судів – 22. По категоріях правопорушень справи розподілялися наступним порядком: цивільні спори – 68, дрібні крадіжки – 42, дрібне хуліганство – 44, нанесення побоїв – 66, нанесення образи – 163, самогоноваріння – 36. Товариські суди приймали до свого переведення і розглядали лише справи передбачені статтею 5 Положення про товариські суди Української РСР. Більшість справ товариські суди розглянули в 15-денний строк, а саме 369 справ. З порушенням строків розглянуто 36 справ. Причини порушення строків розгляду різні: неявка сторін на засідання, відкладення справ для вияснення обставин, виклики свідків, а то і просто без причин. Найбільше недоліків в роботі товариських судів було розгляд справ про лісо порушення. Деякі товариські суди звільняли лісо порушників від сплати збитків частково, або повністю. На загал накладали штрафи замість стягувати збитки. По розглянутих справах було прийнято такі заходи громадського впливу: оштрафовано – 181 особу, оголошено громадську догану – 120 осіб, попереджено – 35 осіб, закінчено

справу за примиренням сторін – 37 справ. В деяких випадках правопорушникам виносилася “сувора догана” замість “громадської догани”. Рішення товариських судів виконувалися в більшості випадків добровільно. Протягом 1966 р. народним судом було видано 188 виконавчих листів на стягнення штрафів і відшкодування збитків. Судвиконавцями виконано 88 виконавчих листів. Сума штрафів склала 538 крб. Сума відшкодувань за збитки 353 крб. 26 коп.” (ДАІФО. Ф. Р–295. Оп. 5. Спр. 2926. Арк. 101–104).

Проведений аналіз роботи товариських судів свідчив, що вони виносили правильні рішення, випадків перегляду рішень товариських судів майже не було. Голови товариських судів мали тісний зв'язок із судами і прокуратурою, часто зверталися до них за консультаціями, що сприяло вирішенню справ. Із головами та секретарями товариських судів проводилися семінари, їм надавалася систематична допомога в роботі. До складу товариських судів обиралися представники з числа авторитетних колгоспників, робітників і службовців, які мали моральне право засуджувати інших. Усі голови товариських судів були слухачами університету правових знань. Виконкоми райрад роздруковували і розсилали товариським судам порядок ведення засідання та форми протоколів.

Рішенням Івано-Франківського облвиконкому № 821 від 30 грудня 1963 р. із доповненням, внесеним рішенням № 21 від 10 січня 1966 р. затверджено “Положення про вуличні і квартальні комітети в містах, селищах міського типу і сільські громадські комітети області”. У “Загальних положеннях” пункт 1 вказано, що “вуличні і квартальні комітети та сільські громадські комітети були громадськими самодіяльними організаціями населення. Вони мають своїм завданням надавати повсякденну допомогу місцевим Радам депутатів трудящих, їх виконкомам у виконанні директив Комуністичної партії і Радянського уряду, додержанні радянських законів, у проведенні заходів господарського та культурного будівництва. Вуличні і квартальні та сільські громадські комітети сприяють місцевим Радам і їх виконкомам в широкому розвитку ініціативи і самодіяльності населення у справі благоустрою міст, селищ міського типу і сіл, культури утримання вулиць, дворів, скверів, збереження житлового фонду, додержання чистоти і порядку в будинках, дворах та місцях загального користування, у здійсненні санітарних та протипожежних заходів, підтриманні громадського порядку, в проведенні масово-політичної роботи серед населення.

2. Вуличні і квартальні комітети організуються в містах, селищах міського типу, а сільські громадські комітети – в селах, які не являються адміністративними центрами сільських Рад, за рішенням виконкомів міських, селищних і сільських Рад депутатів трудящих. Територія діяльності комітетів визначається виконкомом відповідної Ради депутатів трудящих.

3. Вибори вуличних, квартальних і сільських громадських комітетів проводяться відкритим голосуванням на зборах громадян, що проживають в межах території, яку об'єднує відповідний комітет, в складі 5–11 чоловік, строком на 2 роки. Загальні збори громадян вулиці, кварталу або села скликаються і проводяться виконкомом міської, селищної та сільської Рад депутатів трудящих і вважаються правомочними при наявності на зборах не менше половини числа громадян, що проживають в межах території, яку об'єднує відповідний комітет” (ДАІФО. Ф. Р–295. Оп. 5. Спр. 2926. Арк. 1).

Станом на 1 січня 1966 р. в Івано-Франківській області діяло 354 сільські комітети в розрізі районів: Богородчанський – 24, Галицький – 39, Городенківський – 33, Долинський – 23, Калуський – 26, Коломийський – 31, Косівський – 42, Надвірнянський

– 21, Рогатинський – 46, Рожнятівський – 18, Снятинський – 21, Тлумацький – 30. Вуличні комітети – 152: Богородчанський – 3, Галицький – 12, Городенківський – 6, Долинський – 16, Калуський – 9, Коломийський – 5, Косівський – 3, Надвірнянський – 12, Рогатинський – 10, Рожнятівський – 17, Снятинський – 14, Тлумацький – 5, м. Івано-Франківськ – 16, м. Коломия – 24 (ДАІФО. Ф. Р–295. Оп. 5. Спр. 2926. Арк. 4).

До складу вуличних, квартальних і сільських громадських комітетів обиралися найбільш ініціативні громадяни – робітники, інженерно-технічні працівники, колгоспники, службовці, представники інтелігенції, домашні господарки, пенсіонери, що користувалися повагою серед населення і проживали в межах території, яку об'єднував такий комітет.

Вуличні, квартальні і сільські громадські комітети застосовували в своїй діяльності різноманітні форми і методи роботи. Однією із важливих було проведення загальних зборів громадян з різних питань, зв'язаних з виконанням завдань, які стояли перед ними. На зборах доводили до відома громадян найважливіші постанови партії і уряду, окремі рішення місцевих Рад і їх виконавчих комітетів, роз'яснювали радянське законодавство, плани благоустрою, організували доповіді, лекції, бесіди на теми, які цікавили населення. Між вуличними, квартальними і сільськими громадськими комітетами організувалися соціалістичні змагання із виконання завдань, які стояли перед ними. Взаємна перевірка виконання взятих соціалістичних зобов'язань проводилася не менше одного разу на півріччя. Населення залучалося на масові недільники, які організувалися для проведення робіт з благоустрою, а в разі необхідності на ліквідацію наслідків стихійного лиха. Всю роботу вуличні, квартальні і сільські громадські комітети проводили за планом, який складався на кожний квартал на основі завдань, що стояли перед комітетом, поставлених виконкомом відповідної Ради депутатів трудящих. План роботи затверджувався на засіданні комітету.

Для кращої організації роботи та залучення активу з населення вулиці комітети утворювали громадські комісії з числа громадян, що проживали на території вулиці, кварталу, села (з благоустрою, санітарії, культурно-освітньої роботи, роботи серед дітей та інші). Роботу громадських комісій організував і спрямовував вуличний, квартальний і сільський громадський комітет, а очолював кожну комісію член комітету. В своїй повсякденній роботі вуличні, квартальні і сільські громадські комітети підтримували тісні зв'язки з постійними комісіями й депутатами місцевих Рад депутатів трудящих, громадськими будинковими комітетами та іншими самодіяльними організаціями громадян. Вони проводили значну роботу з наведення санітарного стану в селах, селищах, містах. Кожної весни очищалися придорожні канали, ремонтувалися паркани, підсобні приміщення, житлові будинки. Комітети розробляли дієві заходи з благоустрою населених пунктів, облаштування парків, впорядкування кладовищ. Ці самодіяльні організації виступали надійною опорою Рад депутатів трудящих з організації закупки сільськогосподарських продуктів у населення. Громадяни сіл часто перевиконували зобов'язання з продажу державі м'яса, молока, яєць. Комітети дбали, щоб на місці вирішувалися всі скарги і заяви громадян. Члени комітету кожної неділі організували прийом громадян з особистих питань. Передовий досвід роботи кращих комітетів пропагувався у пресі, на семінарах голів комітетів та голів і секретарів сільських та селищних Рад депутатів трудящих, а також у Книзі обліку передового досвіду в роботі місцевих Рад депутатів трудящих.

У кожному районі Івано-Франківської області були приклади відмінної роботи сільських громадських, вуличних і квартальних комітетів. Виконком обласної Ради

депутатів трудящих організував соціалістичне змагання комітетів. Його підсумки підводили райвиконкоми і райкоми профспілки працівників державних установ за кожне півріччя. Кожному району виділялися грошові премії 100 крб., для преміювання сільських громадських, вуличних і квартальних комітетів за успішне виконання завдань.

У числі першочергових самодіяльних організацій перебували “Батьківські комітети при школах”, покликані сприяти насадженню цінностей радянської педагогічної системи. Так, при школах Коломийського району у вересні 1966 р. працювало 76 батьківських комітетів, які нараховували 692 члени. Вони проводили свою роботу згідно зі складеними планами, у яких намічали і розв’язували такі загальні питання: навчально-виховна робота; всеобуч, підвіз учнів, харчування; звільнення від оплати за навчання в школах-інтернатах; естетичне виховання; атеїстичне виховання; військово-патріотичне виховання; створення у школах кабінетів технічних засобів і їх обладнання; спортивна робота. Батьківські комітети часто брали активну участь у будівництві, добудові та ремонті шкіл. Крім того, розглядали побутові питання: поліпшення відвідування учнями школи, допомога дітям-сиротам, підготовка до святкування “дат у календарі”, впорядкування шкільних ділянок, чергування батьків у шкільній їдальні та на різноманітних заходах.

У довідці “Про участь громадськості в роботі установ культури Коломийського району станом на 25 листопада 1966 р.” вказано, що працювала одна районна, дві селищні, 62 сільські бібліотеки. З метою залучення до їх роботи громадськості при кожній обирали бібліотечну раду. Всього в районі їх було 63, в яких нараховувалося 443 особи. Вони надавали значну допомогу в пропаганді книги, проведенні масово-політичної роботи, вели велику виховну роботу серед населення щодо насадження радянських суспільних цінностей та комуністичної ідеології.

Бібліотечні ради систематично проводили засідання, на які виносилися питання:

1. Робота бібліотеки з пропаганди матеріалів ХХІІІ з’їзду КПРС – провести читачку конференцію, зробити огляд літератури, книжкову виставку, випустити плакати та інше.
2. Про роботу бібліотеки в літній період – організувати пересувки, оформити агітпункт, наглядну агітацію, кімнату передового досвіду у сільськогосподарському виробництві та інше.
3. Доведення книги до кожного дорослого мешканця села. Планові завдання вимагали читача з кожної сільської сім’ї. Крім того, ставилося питання про роботу книгонош, очищення каталогів від застарілої літератури, стан перереєстрації читачів та ліквідація заборгованості. Сільські бібліотеки нараховували в межах тисячі читачів та робили більше 10 тисяч книговидач на рік.

При районній бібліотеці з метою підвищення рівня методичного керівництва в роботі була створена методична рада. До її складу входили 12 осіб: інспектор райвідділу культури по бібліотеках, завідувачі районною та селищною бібліотек, методисти райбібліотеки та позаштатні методисти, завідувачі кращих опорних бібліотек. Протягом року було проведено 4 окремі засідання методради, а з другої половини року почали проводити спільні засідання методради райбібліотеки з радою райвідділу культури.

Методичною радою були взяті під контроль окремі бібліотеки, що мали бути школою передового досвіду для своїх підшефних бібліотек. Було зроблено фронтальне обстеження бібліотек сіл Торговиця, Перерів, Лісний Хлібичин, Виноград, Малий Ключів. Наслідки перевірки були обговорені на методраді, на яку були запрошені зав. відділу культури і зав. відділу агітації та пропаганди. Методрада виявила низку недоліків у роботі опорних бібліотек та прийняла рішення, в якому вказувалося на конкретні

заходи в кожній бібліотеці щодо виправлення упущень. Найкращим бібліотекам присвоювалося почесне звання “Бібліотека відмінної роботи” та організувалося змагання за його отримання.

При 68 клубах району були створені клубні ради, які об’єднували 536 ентузіастів культосвітньої роботи серед яких – колгоспна молодь, зоотехніки, ланкові, працівники сільських рад, вчителі. Від початку року всіма радами клубів було проведено 402 засідання. На своїх засіданнях вони розглядали питання, як упорядкувати навколосекторну територію, роботу під час весняно-польових робіт, наочну агітацію на території села, роботу червоних кутків на фермах та інше. Основними питаннями вважалися заходи клубів з організації гуртків художньої самодіяльності, участь у проведенні місцевих, кушових та районних фестивалів самодіяльного мистецтва, робота агітбригад під час польових робіт, обладнання агітпунктів на токах, стінна преса. Завдяки наполегливості членів клубної ради та активу, які творчо підходили до виконання обов’язків, такі установи отримували звання “Клуб відмінної роботи”. При районному Будинку культури була створена методична рада, до складу якої входили 13 керівних осіб та представники від кращих закладів. У сферу діяльності методичної ради входили питання роботи театру народної творчості, перегляду та рецензування клубних вистав, концертних програм, методичної допомоги клубним закладам по жанрах гуртків художньої самодіяльності, впровадження в життя нових обрядів та звичаїв (урочисте реєстрування шлюбу, свято молоді, проводи до лав радянської армії, проведення молодіжних вечорів, вшанування кращих колгоспників, ветеранів війни) (ДАІФО. Ф. Р–295. Оп. 5. Спр. 2926. Арк. 105–112).

Для здійснення щоденного контролю за роботою торгових підприємств та надання допомоги в роботі правління споживчих товариств і райспоживспілки були створені контрольно-ревізійні, крамничні та столові комісії. З інформації Коломийської райспоживспілки за 10 місяців 1966 р. можна довідатися, що було “обрано 10 контрольно-ревізійних комісій з кількістю членів – 60 осіб, 193 крамничні комісії – 579 осіб, 32 столових комісій – 96 осіб, а також 6 комісій кооперативного контролю при виробничих підприємствах – 18 осіб. Контрольно-ревізійні комісії вели систематичний контроль за роботою працівників прилавку з дотримання правил радянської торгівлі, збереженню товарно-матеріальних цінностей та ціноутворення. Контрольно-ревізійні комісії споживчих товариств підтримували тісний зв’язок з крамничними і столовими комісіями та громадськістю, що сприяло покращенню їхньої роботи. Внаслідок такої роботи громадсько-масового контролю в системі зменшилися розтрата, недостачі товарно-матеріальних цінностей та порушення правил радянської торгівлі” (ДАІФО. Ф. Р–295. Оп. 5. Спр. 2926. Арк. 115–116).

Загальний (“паралельний”) контроль за всіма, як самодіяльними організаціями, так і органами радянської влади у межах адміністративного району здійснювали нештатні оргінструкторські відділи райвиконкомів. Вони допомагали райвиконкомам в організації роботи сільських та селищних Рад депутатів трудящих, громадським самодіяльним організаціям, практично дублюючи їх роботу. Ця практика радянської адміністративної системи була доволі поширеною в усіх сферах суспільно-політичного, соціально-економічного, освітньо-культурного життя в СРСР. За кожним нештатним інструктором закріплювалися 2–3 сільські Ради, де вони проводили відповідну роботу, свого роду “гласний” (узаконений) додатковий нагляд. Свою роботу вони проводили згідно із кварталними планами, які затверджувалися секретарем райвиконкому.

Члени оргінструкторського відділу проводили комплексні перевірки сільських та селищних Рад депутатів трудящих, правлінь колгоспів з розгляду і вирішення питань, що піднімалися у листах, заявах, скаргах громадян, надавали допомогу у веденні діловодства, складанні звітів, проведенні виборів та організації роботи сільських громадських комітетів. Вони допомагали виконкомам у підготовці питань на сесії, засідання виконкомів, брали участь у їх проведенні. Нештатні інструктори залучалися до проведення семінарів на місцях з депутатами, постійними комісіями, громадськими організаціями, допомагали їм у роботі. Нештатний оргінструкторський відділ райвиконкому систематично слідкував за періодичністю проведення сесій, засідань виконкомів сільських та селищних Рад депутатів трудящих, за правильністю оформлення протоколів і законністю рішень.

“У тогочасних партійних документах була акцентована увага на необхідності створення у кожному трудовому колективі, а також за місцем проживання громадян негативного ставлення до тих, хто ухиляється від суспільно-корисної праці. З цією метою мали широко використовуватися збори трудящих, товариські суди, добровільні народні дружини, сільські сходи, постійні комісії з соціалістичної законності. Формами громадського впливу вважалися будинкоуправління, житлово-експлуатаційні контори, вуличні, квартальні і домові комітети на ін. Влада розгортала широку пропаганду і роз’яснювала заходи, спрямовані на боротьбу з дармоїдством, пиятикою, жебрацтвом та іншими правопорушеннями, які скоювали особи, що не брали участі в суспільно-корисній праці. На сторінках преси і в засобах масової інформації висвітлювалися питання трудового виховання громадян і заходи боротьби з різного роду “проявами паразитизму” (Малярчук, 2023, с. 355–356).

У другій половині 1960-х рр. життя західних областей УРСР характеризувалося розширенням і вдосконаленням соціально-культурної інфраструктури, розбудовою мережі культосвітніх закладів, що давало можливість охопити ідеологічним впливом ширші верстви населення. Члени відділень Товариства для поширення політичних і наукових знань щомісяця звітували про кількість прочитаних лекцій за матеріалами чергового пленуму, з’їду, виступу генерального секретаря партії: на атеїстичні теми, про дружбу народів і радянський патріотизм. В усіх установах, школах, медичних закладах щотижня проводилися політінформації. Новою формою агітмасової роботи в районах стало створення комплексних агітаційно-пропагандистських груп, які склалися з 17 осіб. До їх складу входили партійні, радянські, профспілкові, комсомольські, працівники медичних установ, спеціалісти сільського господарства, художники й ін. У школах організувалися учнівські культбригади, які виступали безпосередньо на фермах і полях. Передувало організації такої роботи проведення в більшості шкіл області зборів учнів, де вирішувалося питання про культурне обслуговування колгоспників.

Хрущовська “відлига” тимчасово поживила громадську активність, що сприяло виникненню формальних і навіть неформальних товариств та об’єднань. Роки так званого “застою” виявилися застійними і для офіційних громадських товариств. Однак у 1970-х рр. на перше місце щодо охоплення членством громадян в Івано-Франківській області, як і в західному регіоні республіки, виходить Українське товариство охорони природи. Важливою передумовою успішного виконання природоохоронних завдань була активна участь громадськості в природоохоронній роботі, широка і дієва пропаганда передового досвіду природокористування. Івано-Франківська обласна організація Українського товариства охорони природи на середину 80-х рр. ХХ ст.

нараховувала у своїх лавах майже 300 тис. осіб, що становило 25 % населення області (ДАІФО. Ф. Р–295. Оп. 5. Спр. 5676).

Окремого наукового дослідження вимагає проблема створення формальних і неформальних товариств, як у розрізі окремо взятих областей, так і західного регіону та республіки загалом.

Висновки. Життя всіх громадян в СРСР перебувало під тотальним ідеологічним та правоохоронним контролем. Керівництво країни проявляло неабияку винахідливість у справі виховання громадян на радянських цінностях і залучення місцевого активу під керівництвом комуністичної партії, радянського уряду до сільської, селищної, міської, районної, обласної управлінської ланки. Право керувати на місцях надавалося тільки членам партії та перевіреним особам. Розгалужена мережа самодіяльних громадських організацій охоплювала активістів за місцем проживання, навчання, у кожному трудовому колективі та дублювала і контролювала як органи тогочасного низової управлінської ланки, так і повсякденне життя громадян. Ухилитися від нагляду й так званої “суспільно корисної праці” було практично нереально. Самодіяльні громадські товариства створювалися й функціонували за принципом “демократичного централізму”, тобто жорсткої підпорядкованості комуністичній партії і політиці в СРСР.

Подяка. Автори висловлюють подяку рецензентам за слушні зауваження і побажання.

Фінансування. Автори не отримували фінансування для проведення дослідження і публікації цієї статті.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

Державний архів Івано-Франківської області (ДАІФО).

Maliarchuk, O., & Kogut, O. (2020) Origins of the people’s movement of Ukraine – Ivano-Frankivsk Regional Culture and Scientific Society “Rukh”. *East European Historical Bulletin*, 17, 197–211.

Maliarchuk, O., & Kogut, O. (2021). Cooperation of non-governmental organizations with local self-government bodies and state authorities 1988 – 2021 (on the example of the western region of Ukraine). *East European Historical Bulletin*, 21, 198–207.

Maliarchuk, O., & Sabadukha, V. (2023). Scientific and administrative activities of Yaroslav Fedorchuk in the conditions of the Soviet system crisis (1960s – 1980s). *East European Historical Bulletin*, 29, 163–172. [in Ukrainian].

Малярчук, О., Остап’як, В. (2022). Індустріальні процеси в Західному регіоні Української РСР: успіхи та прорахунки. *Український історичний журнал*, 2, 91–107.

Малярчук, О. (2022). Російсько-радянська кадрова експансія на західних землях України (1944 – 1964). *Росія–Україна: зради, союзи, війни* / відп. ред. М. Литвин, (с. 582–603). Львів : “Астон”.

Малярчук, О. (2022). Перші осередки Народного Руху України: Тернопіль, Львів чи Івано-Франківськ? *Актуальні питання гуманітарних наук*, 53 (1), 46–56.

Малярчук, О. (2023). *Соціально-економічні процеси в західному регіоні Української РСР (1964 – 1991)*. Вид. 2-ге, переробл. і допов. Івано-Франківськ : “Симфонія форте”.

Сабадуха, В., Косило, М. (2022). Теоретико-методологічні засади викладання історичного краєзнавства в контексті метафізичної теорії особистості. *Український історичний журнал*, 6, 206–215.

REFERENCES

Derzhavnyi arkhiv Ivano-Frankivskoi oblasti (DAIFO). [State Archives of Ivano-Frankivsk Region (SAIFR)].

Maliarchuk, O., & Kogut, O. (2020) Origins of the people's movement of Ukraine – Ivano-Frankivsk Regional Culture and Scientific Society “Rukh”. *East European Historical Bulletin*, 17, 197–211.

Maliarchuk, O., & Kogut, O. (2021). Cooperation of non-governmental organizations with local self-government bodies and state authorities 1988 – 2021 (on the example of the western region of Ukraine). *East European Historical Bulletin*, 21, 198–207.

Maliarchuk, O., & Sabadukha, V. (2023). Scientific and administrative activities of Yaroslav Fedorchuk in the conditions of the Soviet system crisis (1960s – 1980s). *East European Historical Bulletin*, 29, 163–172. [in Ukrainian].

Maliarchuk, O., & Ostapiak, V. (2022). Industrialni protsesy v Zakhidnomu rehioni Ukrainskoi RSR: uspikhy ta prorakhunky [Industrial processes in the Western region of the Ukrainian SSR: successes and miscalculations]. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal – Ukrainian historical journal*, 2, 91–107. [in Ukrainian].

Maliarchuk, O. (2022). Rosiisko-radianska kadrova ekspansii na zakhidnykh zemliakh Ukrainy (1944 – 1964) [Russian-Soviet personnel expansion in the western lands of Ukraine (1944 – 1964)]. *Rosiiia-Ukraina: zrady, soiuzy, viiny* [Russia-Ukraine: betrayals, alliances, wars] / chief editor M. Lytvyn, (pp. 582–603). Lviv: Aston. [in Ukrainian].

Maliarchuk, O. (2022). Pershi osередky Narodnoho Rukhu Ukrainy: Ternopil, Lviv chy Ivano-Frankivsk? [The first branches of the People's Movement of Ukraine: Ternopil, Lviv or Ivano-Frankivsk?] *Aktualni pytannia humanitarnykh nauk*, 53 (1), 46–56. [in Ukrainian].

Maliarchuk, O. (2023). *Sotsialno-ekonomichni protsesy v zakhidnomu rehioni Ukrainskoi RSR (1964 – 1991)* [Socio-economic processes in the western region of the Ukrainian SSR (1964 – 1991)]. 2nd ed. Ivano-Frankivsk: Symphony forte. [in Ukrainian].

Sabadukha, V., & Kosylo, M. (2022). Teoretyko-metodolohichni zasady vykladannia istorychnoho kraieznavstva v konteksti metafizychnoi teorii osobystosti [Theoretical and methodological principles of teaching historical regional studies in the context of the metaphysical theory of personality]. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal – Ukrainian historical journal*, 6, 206–215. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 11 листопада 2023 р.

Стаття рекомендована до публікації 31.05.2024.